

Олексій Олегович НАУМКІН

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)*

СУТНІСТЬ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Запропоновано авторське трактування поняття «сексуальне насильство» як умисні злочинні дії сексуального характеру за відношенням до особи потерпілої, які вчиняються проти її волі та порушують суспільні відносини у сфері захисту фізичного та (або) психологічного здоров'я громадян. Метою такого протиправного впливу є задоволення власного статевого бажання чи потягу неприродним шляхом без фізіологічного акту. Виокремлено наступні критерії криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни: за кількістю учасників-осіб злочинців; за формою насильницьких дій сексуального характеру (фізичне або так зване «біологічне» насильство; психологічне або так зване «ментальне» насильство); за соціальним статусом особи потерпілого (сексуальне насильство за відношенням до подружжя (в т.ч. близьких осіб або членів сім'ї); сексуальне насильство за відношенням до особи, яка виконує службовий, професійний або громадський обов'язок; сексуальне насильство за відношенням до жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності); за віком особи потерпілого; за детермінованістю соціального зв'язку між особами потерпілого та злочинця (сексуальне насильство щодо знайомої особи потерпілого; сексуальне насильство щодо незнайомої особи потерпілого); за структурою механізму злочинної діяльності (повно структурні або прості); за місцем реалізації злочинного задуму; за часом (короткотривале сексуальне насильство; довготривале сексуальне насильство).

Ключові слова: *сексуальне насильство; війна; криміналістична характеристика, психологічне насильство; криміналістична класифікація; фізичне насильство.*

Постановка проблеми. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень будь-якої категорії, типу чи виду посідає центральне місце в побудові системи дієвої криміналістичної методики. Більше того, вона має особливе значення у криміналістичній методиці, оскільки виступає підставою систематизації окремих методик розслідування. В своїх працях дану проблематику досліджували окремі вчені-криміналісти. Дана наукова абстракція відіграє важливу роль в упорядкуванні криміналістично відмежовуючих ознак та їх розмежуванні від кримінально-правових, кримінологічних та кримінальних процесуальних підстав систематизації таких. Проте, питання сутності та криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни до сьогодення залишається не дослідженим.

Метою статті є формулювання авторського трактування поняття «сексуальне насильство», виокремлення притаманних та характерних ознак вказаної форми насильницьких дій, а також з урахуванням поглядів вчених-криміналістів розробити науково-обґрунтовану криміналістичну класифікації сексуального насильства в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження вказаної проблематики важливе значення має сексуально-насильницька поведінка особи злочинця задля досягнення кінцевої мети своїх протиправних діянь. Терміни «насильство» і «секс» дуже тісно пов'язані між собою. Це пояснюється, хоча б відомим стереотипом, що чоловік під час статевого акту повинен певною мірою подолати опір жінки, тому навіть в науці агресію представляють як невід'ємну частину чоловічої сексуальності. При цьому можна виділити два напрями дослідження цього явища ¹. Мова йде про фізичне та психічне насильство. На наше переконання дані явища повинні розглядатися в одному понятійному апараті з метою уникнення спроб їх довільного трактування чи тлумачення, що призведе до невизначеності у вичерпному колі злочинних посягань відповідного виду, типу чи категорії.

Існує і наступне визначення насильства: «насильство – це умисні дії однієї або кількох осіб, що спричиняють шкоду іншій особі, порушують її права і свободи і відбуваються в умовах значної переваги сил тих, хто скоює ці дії, що унеможливує самозахист особи, що страждає від цих дій. Важливо підкреслити, що особа, яка чинить насильство, відрізняється від того, хто чинить правовий примус, тим, що її дії не санкціоновані законами, нормативними актами, інструкціями тощо. Ця особа не уповноважена якимись державними органами на ці дії, а робить це з власної ініціативи з метою досягнення певних власних цілей. Звичайно, найголовнішою з таких цілей є встановлення домінування, контролю над поведінкою іншої особи» ² ³. Наведена дефініція розмежовує суб'єкта, який вчиняє насильницькі дії за

¹ Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. С. 20-21.

² Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню. Інформаційно-практичний посібник. Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. С. 8-9.

³ Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства

відношенням до потерпілої особи, від службової особи, яка уповноважена державою вчиняти правовий примус в межах виконання своїх обов'язків. Відтак, стає зрозумілим, що сфера виникнення вказаної морально-правової категорії впливає на зовнішню форму її сприйняття.

Водночас насильство трактують як застосування фізичної сили до кого-небудь, примусовий вплив на кого-небудь, порушення особистої недоторканості; застосування сили для досягнення чого-небудь^{1 2}. Тобто ключовим аспектом насильства виступає саме утиск або примус всупереч волі чи бажанню потерпілої особи, що розкриває його зміст саме у вузькому розумінні.

Так, О.І. Дітрих в ході дослідження насильства у складах корисливих посягань на власність, запропонувала законодавчо визначити «фізичне насильство» як умисне, протиправне безпосереднє або опосередковане застосування мускульної сили до іншої людини поза або всупереч її волі, що може завдати різну за ступенем тяжкості шкоду здоров'ю або життю, а також може обмежувати свободу пересування без порушення тілесної недоторканності, тоді як «психічне насильство» – це умисний, протиправний вплив на психіку іншої людини поза або всупереч її волі, що має прояв у погрозах, інших подібних діях, які здійснюють негативний вплив на її психіку, що може завдати різну за ступенем тяжкості шкоду здоров'ю^{3 4}. Стає зрозумілим, що автор намагається розмежувати дві сфери людського впливу через призму негативного соціального явища насильства. Більше того, з наведених дефініцій випливає виключно умисний характер сексуального насильства, що є науково обґрунтованим твердженням.

З цього приводу Д.П. Москаль пропонує власне авторське бачення змістовного наповнення сексуального насильства як не просто окремого вияву агресії якогось індивіда в певних умовах, а й відповідного соціального феномену, що формується завдяки впливу окремих біологічних та соціальних факторів у суспільстві на конкретну особу. Тобто, під сексуальним насильством слід розуміти протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення з метою задоволення статевого потягу або завдання сексуальної травми. Предметом сексуального насильства можуть виступати як фізіологічні функції організму людини та зовнішні частини її тіла, так і сексуальна психіка людини. Поряд з цим, автор також визначає два види сексуального насильства: а) фізичне (завдання удару, побоїв, тілесних ушкоджень, обмеження волі); б) психічне (гіпноз, погроза застосування фізичного насильства, погроза знищення чи

в сім'ї: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. С. 21-22.

¹ Новий український тлумачний словник / укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник. Харків, 2008. С. 364.

² Одерій О.В., Герцик Р.В. Кримінальні провадження щодо корисливо-насильницьких злочинів: тактика судового розгляду: монографія. Київ: КНТ, 2023. С. 53.

³ Дітрих О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. С. 11.

⁴ Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. С. 33.

пошкодження майна, розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого, доведення до безпорадного стану алкоголем, наркотиками) ¹. Окреме коло дослідників та правників розмежовують психічний вплив сексуального насильства на емоційну та моральну складову. Такий підхід викликає сумніви зважаючи на єдину форму прояву такого насильства, а емоційна, духовна чи моральна складові психіки не оминають свідомості особистості – особи злочинця, та прямо залежні від його психологічного здоров'я чи стану.

Іншим, не менш цікавим, є тлумачення терміну «сексуальне насильство», яке пролунало в м. Женева (Швейцарія) під час доповіді представника Всесвітньої організації охорони здоров'я. А саме як будь-який сексуальний акт чи спроба його вчинити, небажані сексуальні зауваження чи загравання, будь-які дії проти сексуальності людини з використанням примусу, які вчиняються будь-якою особою незалежно від її стосунків з жертвою, в будь-якому місці, а також вдома чи на роботі, але не обмежуючись ними ². Спостерігається намагання автора розкрити зміст насильства в соціально-психологічній площині, що призводить до його тлумачення у широкому розумінні. Неприйнятна сексуальна поведінка, яка тягне за собою важкі наслідки, серед іншого, повинна вивчатися правничою наукою також.

Відтак, за визначенням Б.М. Ворника, сексуальне насильство – це, перш за все, злочини, пов'язані з реалізацією сексуальної потреби в формах, які грубо порушують прийняті в суспільстві норми статевих відносин, статеву мораль і які наносять шкоду здоров'ю і честі особи. Типовими серед них є зґвалтування, небажані торкання сексуального характеру і сексуальні домагання чи переслідування, які можуть бути як вербальними, так і супроводжуватися певними вчинками і діями ³. Тоді як сьогодні в кримінально-правовому аспекті під сексуальним насильством розуміють вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (стаття 153 Кримінального кодексу України) ⁴.

Продовжимо виклад основних положень із висвітлення етимологічного змісту поняття «класифікація». Так, великий тлумачний словник української мови визначає класифікацію як систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи за спільними ознаками, властивостями ⁵. Тобто класифікація допомагає пізнати сутність та змістовне наповнення тієї чи іншої категорії з урахуванням закономірних

¹ Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : 12.00.08. Київ, 2009. С. 10.

² Насильство та його вплив на здоров'я: Доповідь про ситуацію у світі. Женева, ВООЗ, Весь Світ, 2003. С. 155.

³ Ворник Б.М. Сексуальне насильство за відношенням до дітей та молоді в Україні: ситуативний аналіз. К.: видавництво Київського центра сімейної консультації, 1997. С. 5.

⁴ Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 432.

властивостей та характеристик об'єкта дослідження.

Під класифікацією також прийнято розуміти науковий метод пізнання, в основі якого лежить логічна операція поділу обсягу поняття. Як правило, підставою для класифікації обирають ознаки, суттєві для даного явища. Будь-яка класифікація має сенс, якщо в результаті даної роботи відбувається приріст знань про досліджуваний об'єкт або накопичені знання створюють певну систему, що дозволяє більш чітко відобразити його особливості ¹. З вказаної дефініції стає зрозумілим, що класифікація покликана використовувати закономірну сукупність розподілів, що дозволяє уявно чи практично відділити ознаки об'єкта вивчення.

Наукова класифікація – це особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття відповідно до ознак, властивих об'єктам пізнання певного роду, що відрізняють їх від об'єктів (предметів, явищ) іншого роду. Ознаки, за якими здійснюється класифікація, мають бути істотними, стійкими і зрозумілими. Це допомагає встановити сутність об'єктів, чітко їх розмежовувати, водночас виявляти їх властивості, зв'язки і залежності, що є між ними, а також між структурними елементами об'єктів. Як логічний засіб пізнання, класифікація властива різним галузям наукового знання, у тому числі й криміналістиці ².

Загально визнаною підставою для формування ефективних методико-криміналістичних рекомендацій є криміналістична класифікація злочинів. Як влучно підкреслив Б.В. Щур, без логічно обґрунтованої криміналістичної класифікації злочинів вибудувати систему окремих криміналістичних методик неможливо ^{3 4}.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень будь-якої категорії, типу чи виду посідає центральне місце в побудові системи дієвої криміналістичної методики. Більше того, вона має особливе значення у криміналістичній методиці, оскільки виступає підставою систематизації окремих методик розслідування ⁵. В своїх працях дану проблематику досліджували такі вчені-криміналісти як О.В. Баулін, Р.С. Белкін, В.А. Журавель, В.П. Колмаков, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, А.В. Кофанов, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.Ю. Шепітько та інші. Останні визначають, що дана наукова абстракція відіграє важливу роль в упорядкуванні криміналістично відмежовуючих ознак та їх розмежуванні від кримінально-правових, кримінологічних та кримінальних процесуальних підстав систематизації таких.

Не слід забувати про те, що криміналістична класифікація

¹ Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. С. 258.

² Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. С. 41.

³ 242. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення з суміжними поняттями. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/sbvisp.pdf.

⁴ Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. С. 19.

⁵ Журавель В.А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. Вісник Академії правових наук України. 2002. №3(30). С. 160-163.

засновується на кримінально-правовій класифікації за родами та видами злочинів (вбивство, розбій, крадіжка тощо) з урахуванням елементів складу злочину. А тому, узявши склад будь-якого кримінального правопорушення за підставу, можна їх класифікувати в такий спосіб: 1) класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктом злочину, що вчиняються (одноособово і групою; вперше і повторно; особами, що перебувають в особливих відносинах з безпосереднім предметом посягання, та такими, що не перебувають у таких відносинах; дорослими злочинцями та неповнолітніми; чоловіками та жінками); 2) класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину (за особою потерпілого; за характером безпосереднього предмета посягання (за місцем учинення злочину; за способом і засобами охорони безпосереднього предмета посягання)); 3) класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктивною стороною злочину (за способом учинення злочину; за способом приховування злочину, якщо він не входить як складова частина до способу вчинення злочину); 4) класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктивною стороною злочину (вчинені із задалегідь обдуманим наміром; учинені з умислом, що раптово виник; учинені з необережності) ¹. Тобто особлива частина закону України про кримінальну відповідальність є основним джерелом систематизації кримінально-правових підстав класифікації злочинів. Тоді як залишаються поза увагою власне криміналістичні критерії як то час, місце, обстановка, знаряддя вчинення кримінального правопорушення тощо, які суттєво впливають на розробку науково-обґрунтованих теоретичних положень та значимих практичних рекомендацій щодо виявлення, фіксації та дослідження слідів кримінально-караних діянь. Адже криміналістична класифікація є невід'ємним елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення будь-якого виду, типу чи категорії. Тим самим вона покликана структурно доповнювати вище вказану сукупність криміналістично значимих даних про злочин.

В даному контексті актуальною видається позиція Р.Л. Степанюка, який у своєму монографічному дослідженні зазначив, що у якості підстав для криміналістичної класифікації злочинів можуть застосовуватися як кримінально-правові, так і криміналістичні критерії. Це дозволяє розробляти досить гнучкі, найбільш пристосовані до слідчих ситуацій, наближені до потреб практики методики розслідування. При цьому кримінально-правові дані, що витікають з формули закону, об'єктивно відіграють основну роль. А самі криміналістичні підстави поділу тією чи іншою мірою обов'язково пов'язані з різного роду кримінально-правовими категоріями. Водночас вони розвивають і вдосконалюють класифікації в цілому ².

¹ Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. С. 21-22.

² Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / Р. Л. Степанюк ; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Х. : Вид-во ХНУВС, 2012. С. 34.

Поряд з цим, В.Б. Смелік, проаналізувавши криміналістичну літературу та погляди окремих авторів, запропонував умовно виділити чотири підходи щодо криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, а саме: 1) основоположним виступає кримінально-правовий критерій (склад злочину), класифікувати же злочини в криміналістичних цілях на підставі криміналістичної характеристики злочинів та слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування неможливо; 2) при розбудові криміналістичної класифікації злочинів слід обмежуватися виключно криміналістичними критеріями: комплексом вихідних даних та спрямуванням слідства в його початковій стадії, ознаки слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, що вказують на напрямки розслідування; 3) для криміналістичної класифікації злочинів важливе значення мають як кримінально-правові, так і криміналістичні характеристики; 4) розробка криміналістичної класифікації передбачає застосування інших критеріїв: кримінально-процесуальних, кримінологічних¹. На наше переконання такий підхід є занадто широким в сенсі виокремлення значимих підстав для систематизації чи групування кримінальних правопорушень. В контексті побудови дієвої методики розслідування доцільно брати за основу істотні ознаки кримінально-караних діянь як то наслідки злочинної діяльності, типові способи злочинної діяльності, відповідну їм слідову картину тощо.

Криміналістична класифікація злочинів має своєю метою визначення класифікаційних груп злочинів стосовно яких у криміналістиці повинні розроблятися методики розслідування різних рівнів. Г.А. Матусовським була запропонована п'ятирівнева система методик розслідування злочинів: перший рівень – основа даної системи – загальна методика розслідування злочинів (методика розслідування класу окремих злочинів); другий – методики побудовані з врахуванням криміналістичних критеріїв, що відображують відповідні класифікаційні групи злочинів (групові методики); третій – методики, що входять в певну класифікаційну групу другого рівня (підгрупові методики); четвертий рівень представляють методики, що відповідають кримінально-правовій системі норм КК, що входять у відповідні класифікаційні групи третього рівня (видові методики); п'ятий рівень – методики розслідування, побудовані з врахуванням криміналістичних критеріїв систематизації, що враховують особливості галузі вчинення злочинів, кримінальних механізмів, способів та інші². Наведений підхід може бути ефективним з урахуванням динамічних показників злочинності.

В протизагагу наведеній вище позиції, А.В. Іщенко, досліджуючи проблеми криміналістичної класифікації злочинів, визначив, що вона може

¹ Смелік В.Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. С. 65-67.

² Матусовський Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ними злочинів. Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998 року. Х., 1999. С. 78-89; Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. С. 31

бути проведена за кількома загальними ознаками, а саме: відповідно до інститутів кримінального законодавства; залежно від суб'єкта їх вчинення; залежно від потерпілого – його віку, статі, стану здоров'я, місця проживання; залежно від способу вчинення злочинів; залежно від сфери їх вчинення – побут, дозвілля, виробництво, наука, культура, спорт тощо; залежно від місця вчинення злочину^{1 2}. Така позиція А.В. Іщенка видається науково-обґрунтованою, зважаючи на охоплення декількох інститутів (кримінально-правового та криміналістичного), що виправдовує потреби органів досудового розслідування в частині розробки дієвої криміналістичної методики.

У зв'язку з цим варто погодитися, що в основу криміналістичної класифікації злочинів мають бути покладені два взаємопов'язані критерії: 1) кримінально-правовий, що визначає нормативну суть класифікації, передбаченої законом, та 2) криміналістичний, що враховує чинники, пов'язані зі специфікою виявлення і розкриття злочинів різних видів у залежності від предмету посягання, обстановки приготування, вчинення і приховування злочину, його механізму та способів, типології особи злочинця, мети та мотивації злочинних дій тощо³. На нашу думку таку концепцію варто використовувати й при розробці криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни, зважаючи на множинність саме криміналістичних підстав їх упорядкування, що, в подальшому, дозволить розробити ґрунтовні теоретичні положення та дієві практичні рекомендації щодо особливостей розслідування кримінальних правопорушень відзначеної категорії.

Зважаючи на специфічну сфери виникнення суспільних відносин, доволі обґрунтованою виглядає запропонована С.Ф. Здоровко криміналістична класифікація вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами. Автор виокремив наступні підстави поділу: 1) обстановка, в якій вчиняється вбивство: а) вбивства, що вчиняються таємно; б) вбивства, що вчиняються в ході відкритої сутички; 2) особа, яка виконує вбивство: а) вбивство вчиняє член організованого злочинного угруповання (або група бойовиків); б) вбивство вчиняє особа, яка перебуває на утриманні організованої злочинної групи; в) вбивство вчиняє особа, яка запрошується для вчинення вбивства; 3) особа вбивці: а) вбивство, що вчиняється вбивцею-дилетантом; б) вбивство, що вчиняється вбивцею-професіоналом; 4) рівень вирішення конфліктних взаємовідносин організованої злочинної групи: а) вбивство як засіб вирішення внутрішнього групового конфлікту; б) вбивство як засіб вирішення зовнішніх конфліктних відносин; 5) цілі злочинної групи; б) знаряддя і засоби, використовувані організованою злочинною групою; 7) механізм організації

¹ Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монграфія. К.: Національна академія внутр. справ України, 2003. С. 271.

² Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. С. 25.

³ Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів. Підручник для юридичних вузів і фак. За ред. проф. В.Ю. Шепітько. Харків: Право. 1998. С. 143.

вбивства: а) вбивство на замовлення; б) вбивство в процесі «розборок»; в) вбивство, поєднане з бандитизмом; г) вбивство як результат терористичного акту; ґ) вбивство, пов'язане з викраденням людей, з відчуженням житла громадян; е) вбивство, поєднане з іншими загальнокримінальними злочинами; 8) механізм приховування вбивства; 9) масштабність вбивств; 10) територіальна поширеність¹.

Вагомим внеском в науку і практику розслідування вбивств у цьому напрямі також стали праці українського науковця В.Л. Синчука, присвячені кореляційним залежностям між елементами криміналістичної характеристики злочинів та їх використанню в методиці розслідування вбивств^{2 3}. Згаданий учений вказує, що побудову криміналістичної класифікації вбивств необхідно здійснювати за таких засад: свого роду «чистої» криміналістичної класифікації злочинів об'єктивно існувати не може, тому що так чи інакше до неї входять об'єкти і елементи кримінально-правової класифікації; криміналістична класифікація повинна здійснюватись на підставі криміналістично значущих ознак; криміналістична класифікація є більш диференційованим утворенням, аніж кримінально правова, оскільки включає в себе такі різновиди злочинів, які виходять за рамки класифікаційних побудов, що застосовуються в КК; здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик.

З огляду на викладене В.Л. Синчук в своїй роботі пропонує такі криміналістичні класифікаційні рівні вбивств і відповідні методики їх розслідування, як: родові, видові, підвидові (або мікрометодики). Особлива увага звертається на необхідності розроблення підвидових методик (або мікрометодик) розслідування вбивств, наприклад, вбивств, вчинених на релігійному підґрунті, у процесі протистояння організованих злочинних угруповань, прихованих інсценуванням тощо. Саме такого роду методики наближають наукові рекомендації до запитів практики, дозволяють побудувати чіткі алгоритми поведінки слідчого у тій чи іншій ситуації⁴.

К.А. Шаповал в основу криміналістичної класифікації вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насиллям, поклала два взаємопов'язані критерії: кримінально-правовий, що визначає нормативну суть класифікації, передбаченої законом, та криміналістичний, що враховує чинники, пов'язані зі специфікою виявлення та розслідування вбивств досліджуваної категорії, залежно від особливостей обстановки, підготовки, вчинення та приховування злочину, механізму та способів, знарядь, особи

¹ Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. С. 174-175.

² Ганжа Т.В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. С. 24-25.

³ Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики злочинів та їх використання у методиці розслідування вбивств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2004. 21 с.

⁴ Там само. С. 9-10.

злочинця, мети та ін.

На підставі аналізу та вивчення слідчої та судової практики, позицій окремих науковців, К.А. Шаповал встановила, що вбивства, вчинені у зв'язку із застосуванням домашнього насильства, можна класифікувати за такими критеріями як: 1) вид насильства, яке передувало вчиненню вбивства (із застосуванням сексуального, фізичного, психологічного, економічного та різного роду насильства); 2) за видом застосованого знаряддя злочинного посягання (із застосування вогнепальної, холодної зброї, інших предметів, які є в домашньому побуті); 3) за структурою способу вчинення вбивства у зв'язку з домашнім насильством (прості: вчинені без підготовки та приховування; з приховуванням вбивства, учинені з інсценуванням іншої події, яка спричинила смерть; з підготовкою до вчинення); за місцем вчинення (за місцем спільного проживання, поза межами ведення спільного побуту); за часом скоєння вбивства (робочі та вихідні дні, вчинені вранці, вдень, ввечері, вночі); за суб'єктом вчинення вбивства у зв'язку з домашнім насильством, можна розподілити враховуючи наявність соціального зв'язку із жертвою¹.

Вчена в галузі криміналістики Т.П. Матюшкова, досліджуючи методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, зауважила, що ключове значення має наявність соціального зв'язку між потерпілою особою та злочинцем, що впливає на місце, час та обстановку вчинення зґвалтування й інші елементи його механізму, які відображаються у криміналістичній характеристиці зґвалтувань. Окрім того, наявність соціального зв'язку між потерпілою особою та гвалтівником суттєво впливає на характер слідчих ситуацій, які виникають після відкриття кримінального провадження, тактичних завдань розслідування й проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Зважаючи на таку детермінованість соціального зв'язку між потерпілим і злочинцем, з криміналістичної точки зору, зґвалтування доцільно класифікувати, поділивши на дві групи: 1) зґвалтування, вчинені стосовно знайомих злочинцям постраждалих; 2) зґвалтування, вчинені стосовно незнайомих злочинцям постраждалих². Криміналістична класифікація вищевказаних кримінальних правопорушень виключно за підставою соціального зв'язку між особами потерпілого та злочинця викликає деякі сумніви. Адже таке упорядкування виключає можливість застосування інших криміналістично значущих підстав упорядкування, як то за структурою, місцем, часом, знаряддям та ін.

Висновки. Таким чином, ми пропонуємо власне трактування поняття «сексуальне насильство» як умисні злочинні дії сексуального характеру по відношенню до особи потерпілої, які вчиняються проти її волі та порушують

¹ Шаповал К.А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ...д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. С. 45.

² Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А.Ф.Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 43.

суспільні відносини у сфері захисту фізичного та (або) психологічного здоров'я громадян. Метою такого протиправного впливу є задоволення власного статевого бажання чи потягу неприродним шляхом без фізіологічного акту.

Тоді як до характерних ознак сексуального насильства доцільно віднести наступні: 1) насильницький характер, який полягає в умисному спричиненні або погрозі заподіяння потерпілій особі різного роду травм всупереч її волі, інтересам чи бажанню; 2) сексуальний характер, що зосереджений в інтимному сприйнятті насильницьких дій щодо особи потерпілого та бажанні всупереч її волі задовільнити власний статевий потяг; 3) негативні наслідки. Йдеться про прямі або віддалені наслідки у вигляді негативного впливу на фізичне, духовне, ментальне чи психологічне здоров'я особи. Нерідко трапляються випадки соціальної стигматизації, яка формує негативний досвід взаємодії особи потерпілого з членами соціуму в результаті сексуального насильства.

Крім цього, проаналізувавши наукові підходи щодо криміналістичної класифікації насильницьких кримінальних правопорушень (в т.ч. проти статевої свободи та статевої недоторканості), ми виокремили наступні критерії криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни: 1) за кількістю учасників-осіб злочинців (сексуальне насильство вчинене однією особою; сексуальне насильство вчинене групою осіб); 2) за формою насильницьких дій сексуального характеру (фізичне або так зване «біологічне» насильство; психологічне або так зване «ментальне» насильство); 3) за соціальним статусом особи потерпілого (сексуальне насильство за відношенням до подружжя (в т.ч. близьких осіб або членів сім'ї); сексуальне насильство за відношенням до особи, яка виконує службовий, професійний або громадський обов'язок; сексуальне насильство за відношенням до жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності); 4) за віком особи потерпілого (сексуальне насильство за відношенням до повнолітньої особи; сексуальне насильство за відношенням до неповнолітньої особи; сексуальне насильство за відношенням до особи, яка не досягла віку 14 років); 5) за детермінованістю соціального зв'язку між особами потерпілого та злочинця (сексуальне насильство щодо знайомої особи потерпілого; сексуальне насильство щодо незнайомої особи потерпілого); 6) за структурою механізму злочинної діяльності (повно структурні або прості); 7) за місцем реалізації злочинного задуму (місце офіційної реєстрації чи фактичного проживання; місце виконання службового, професійного або громадського обов'язку; громадське місце або ділянка місцевості; транспортний засіб тощо); 8) за часом (короткотривале сексуальне насильство; довготривале сексуальне насильство).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

2. Ворник Б.М. Сексуальне насильство за відношенням до дітей та молоді в Україні: ситуативний аналіз. К.: видавництво Київського центра сімейної консультації, 1997. 95 с.

3. Ганжа Т.В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 247 с.

4. Дітрих О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. 15 с.

5. Журавель В.А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. Вісник Академії правових наук України. – 2002. - №3(30).- С. 160-163.

6. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 209 с.

7. Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монграфія. К.: Національна академія внутр. справ України, 2003. – 359 с.

8. Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 252 с.

9. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 207 с.

10. Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 238 с.

11. Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 214 с.

12. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А.Ф.Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

13. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів. Підручник для юридичних вузів і фак. За ред. проф. В.Ю. Шепітько. Харків: Право. 1998. 376 с.: іл. 21.

14. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.

15. Матусовський Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ними злочинів // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998 року. Х., 1999. С. 78-89.

16. Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування

та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 292 с.

17. Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : 12.00.08. Київ, 2009. 22 с.

18. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню. Інформаційно-практичний посібник. Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. 72 с.

19. Насильство та його вплив на здоров'я: Доповідь про ситуацію у світі. Женева, ВООЗ, Весь Світ, 2003. 376 с.

20. Новий український тлумачний словник / укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник. Харків, 2008. 608 с.

21. Одерій О.В., Герцик Р.В. Кримінальні провадження щодо корисливо-насильницьких злочинів: тактика судового розгляду: монографія. Київ: КНТ, 2023. 180 с.

22. Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 216 с.

23. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. 468 с.

24. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики злочинів та їх використання у методиці розслідування вбивств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2004. 21 с.

25. Смелік В.Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 251 с.

26. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / Р. Л. Степанюк ; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Х. : Вид-во ХНУВС, 2012. 436 с.

27. Шаповал К.А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ...д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

28. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення з суміжними поняттями. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/sbvisp.pdf.

29. Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 210 с.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2023

Oleksii O. NAUMKIN

THE ESSENCE AND CRIMINAL CLASSIFICATION OF SEXUAL VIOLENCE IN THE CONDITIONS OF WAR

The characteristic signs of sexual violence should include: violent nature, which consists in intentionally causing or threatening to cause various types of injuries to the victim against his will, interests or wishes; sexual nature, which is concentrated in the intimate perception of violent acts against the victim and the desire against her will to satisfy her own sexual desire; negative consequences in the form of a negative impact on a person's physical, spiritual, mental or psychological health. The author's own interpretation of the concept of "sexual violence" is proposed as intentional criminal acts of a sexual nature in relation to the person of the victim, which are committed against her will and violate social relations in the field of protection of physical and (or) psychological health of citizens. The purpose of such illegal influence is to satisfy one's own sexual desire or urge in an unnatural way without a physiological act. The following criteria for the forensic classification of sexual violence in wartime conditions are distinguished: by the number of participants-criminals; by the form of sexual violence (physical or so-called "biological" violence; psychological or so-called "mental" violence); by the social status of the victim (sexual violence in relation to a spouse (including close persons or family members); sexual violence in relation to a person performing an official, professional or public duty; sexual violence in relation to a woman who was known to the perpetrator to be pregnant); by the age of the victim; by the determinism of the social connection between the victims and the perpetrator (sexual violence against a familiar person of the victim; sexual violence against a stranger of the victim); according to the structure of the mechanism of criminal activity (fully structural or simple); at the place of implementation of the criminal plan; by time (short-term sexual violence; long-term sexual violence).

Key words: *sexual violence; war; forensic characteristics, psychological violence; forensic classification; physical violence.*